

Галіна Тварановіч

Беласток

Літаратуразнаўчыя пошукі Алеся Яскевіча

Праніклівы, глыбокі даследчык літаратуры прафесар, доктар філалагічных навук Алеся Яскевіч прыйшоў у сваю прафесію на новым этапе развіцця беларускай крытыкі і літаратуразнаўства – у другой палове 50-х гадоў. Як вядома, глыбокія змены ў грамадска-палітычным жыцці краіны падчас так званай “хрушчоўскай адлігі” знайшлі яскравае выяўленне ва ўсіх сферах гуманістыкі. Зразумела, не аказалася выключэннем і навука аб літаратуры, што выявілася як у значным пашырэнні шэрагаў крытычна-літаратуразнаўчага цэха, так адпаведна і кола пытанняў, праблем, якія адразу трапілі ў поле зроку Алеся Адамовіча, Івана Навуменкі, Уладзіміра Калесніка, Алега Лойкі, Ніла Гілевіча, Анатоля Клышкі, Віктара Каваленкі, Міхася Лазарука, Анатоля Сабалеўскага, Юліі Канэ, Дзмітрыя Бугаёва, Міхася Стральцова, Адама Мальдзіса і шэрагу іншых маладых даследчыкаў. Найперш гэта яны разам з ужо вядомымі на той час крытыкамі Уладзімірам Юрэвічам, Рыгорам Бязрозкіным, Юльянам Пшырковым, Навумам Перкіным, Васілём Івашыным, Фёдарам Куляшовым, Сцяпанам Александровічам, Рыгорам Шкрабам, Марынай Барсток, якія нібы набылі “новае дыханне”, вызначалі воблік, надавалі адпаведны рытм беларускім літаратуразнаўству і крытыцы другой паловы ХХ–пачатку ХХІ стагоддзяў. Міхась Мушынскі ў апошняй па часе акадэмічнай гісторыі беларускай літаратуры мінулага стагоддзя, ініцыятарамі і аўтарамі якой, дарэчы, з’яўляюцца ў значнай ступені названыя вышэй асобы, дакладна вызначыў мэты, якія мусілі быць вырашаны тагачасным літаратуразнаўча-крытычным цэхам:

Першачарговай задачай прадстаўнікоў новай генерацыі крытыкаў было выкараненне вульгарнай сацыялогіі і выпрацоўка новых метадалагічных падыходаў, пры якіх улічвалася б складаная сувязь паміж літаратурай і жыццём, у прыватнасці, эстэтычная прырода літаратуры як праявы духоўнай дзейнасці чалавека. Адчувалася вострая неабходнасць і ў адраджэнні прынцыпа аб'ектыўнай ацэнкі літаратурна-мастацкіх з'яў, ва ўсталяванні атмасферы высокай патрабавальнасці да друкаванага і вуснага слова. Неабходна было як хутчэй давесці грамадскасці, што літаратурная крытыка не ёсць паслухмяны праваднік ідэалагічных устаноў ці выканаўца патрабаванняў афіцыёзу, а паўнапраўная частка літаратуры. І роля крытычнага слова ў літаратурным працэсе надзвычай вялікая, а функцыі – разнастайныя¹.

Алесь Яскевіч належыць да так званага філалагічнага пакалення, “шасцідзсятнікаў”, “дзяцей вайны”. Па заканчэнні вясковых школ яны працягвалі адукацыю пераважна на філалагічных факультэтах педагагічных інстытутаў, Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта або на факультэце журналістыкі, як А. Яскевіч. Народжаны ў 1934 годзе ў сялянскай сям'і на Магілёўшчыне, ён рана, як і многія яго аднагодкі, застаўся без бацькі, які загінуў на фронце. Гэта менавіта таленавітае, шматгалосае пакаленне “дзяцей вайны”, што ўваходзіла ў сталае жыццё ў 50-я гады, відавочна, на той час не задумваючыся аб сваім высокім прадвызначэнні, мусіла галоўным чынам выканаць ганаровую адраджэнчую місію, ускладзеную на яго самой трагічнай беларускай гісторыяй. Уласна, здзейсніцца як у сваім творчым лёсе, так і надрабіць тое, што не паспелі здзейсніць папярэднікі – шматлікія ахвяры сталінскіх рэпрэсій² і спусташальнай Другой сусветнай вайны. Хоць, зразумела, што з адыходам кожнага чалавека назаўсёды згаваюць і адзіны непаўторны свет, і ўнікальны творчы магчымасці.

З крытычнымі артыкуламі і рэцэнзіямі Алесь Яскевіч пачаў выступаць адразу пасля заканчэння ўніверсітэта ў 1958 годзе. Вельмі важным для станаўлення яго творчай асабовасці быў перыяд навучання (1961–1964) у аспірантуры Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук Беларусі. Варта згадаць, што менавіта Інстытут літаратуры ў другой палове XX стагоддзя вызначаў беларускі літаратуразнаўчы “клімат”. У розны час тут працавалі і працуюць, апроча ўспомненых ужо Алесь Адамовіч, Івана Навуменкі, Віктара

¹ *Крытыка і літаратуразнаўства* (М. Мушынскі), (у:) *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4-х т., Мінск 2001, т. 3, с. 173.

² Гл.: *Расстраляная літаратура. Творы беларускіх пісьменнікаў, загубленых карнымі органамі бальшавіцкай улады*, Мінск 2008, с. 694.

Каваленкі, Адама Мальдзіса – Павел Дзюбайла, Вячаслаў Зайцаў, Міхась Мушынскі, Васіль Жураўлёў, Серафім Андраюк, Варлен Бечык, Мікола Арочка, Міхась Ярош, Генадзь Кісялёў, Эсфір Гурэвіч, Валянціна Гапава, Уладзімір Мархель, Сцяпан Лаўшук, Міхась Тычына, Ала Кабаковіч, Вячаслаў Жыбуль, Тамара Чабан і іншыя даследчыкі. Сектару тэорыі літаратуры, у які А. Яскевіч быў прыняты на працу спачатку малодшым навуковым супрацоўнікам, ён заставаўся верным доўгія плённыя гады, літаральна да нядаўняга выхаду на пенсію. Абароненая ім у 1965 годзе кандыдацкая дысертацыя на тэму “Праблемы стылю беларускай прозы ранняга перыяду” засведчыла, што ў беларускае літаратуразнаўства прыйшоў даследчык з выразным навукова-творчым патэнцыялам, якому пад сілу вырашаць разнастайныя аспекты гісторыі і тэорыі літаратуры.

Першую кнігу А. Яскевіча “Карані маладога дрэва” склалі артыкулы, што пісаліся ў розныя гады і з рознай нагоды. У анатацыі да яе між іншага адзначалася: *Магчыма, што-нішто крытыкам выказана суб’ектыўна. Але галоўнае, што аб’ядноўвае іх* (артыкулы – Г.Т.), – *шчыры клопат аўтара пра тое, каб маладое дрэва беларускай літаратуры, узрошчанае на ўрадлівай глебе фальклорных традыцый* (выдзелена – Г.Т.), *не спыняла свой рост і абнаўлялася з кожнай новай парой, даверыўшыся жыватворным вятрам нашага веку*³. Ва ўнісон гэтаму па-свойму нібы нават катэгарычнаму сьвярджэнню кніга адкрывалася артыкулам “Пачатак” (1963), у якім малады літаратуразнавец кампетэнтна і вельмі зацікаўлена абгрунтоўваў на матэрыяле ранняй беларускай прозы рашаючую ролю вуснай народнай творчасці ў станаўленні новай літаратуры. Тое, што за некалькі дзесяцігоддзяў з-за гвалтоўнай перарванасці багатых традыцый адраджэнскага “залатога веку” беларуская літаратура ў XIX стагоддзі мусіла адолець больш як двухсотгадовы прамежак, пройдзены суседнімі літаратурамі ў больш-менш “нармальных” умовах, слушна бачылася аўтару вялікім подзвігам. І менавіта фальклор стаў *выказнікам духоўнага жыцця і таленавітасці народа, яго эстэтычных запатрабаванняў* (4). Даследчык падкрэсліваў, што паперад аднаўлення магчымасцей друкаванай літаратуры ў беларусаў ужо існавала праявітая традыцыя, выяўленая ў народных апавяданнях або казках, а гэта давала падставы для наступных глыбокіх высноў:

³ А. Яскевіч, *Карані маладога дрэва*, Мінск 1967, с. 2. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

І што асабліва цікава, у далейшым пры з'яўленні прафесійнай літаратуры, пэўны час не было асаблівага разрыву паміж прозаю ў яе фальклорных формах і літаратурай пісьмовай. Тут мы назіраем вельмі спецыфічную ў нашых нацыянальных умовах з'яву – надзвычай поўнае засваенне фальклора літаратураю, шчодрое наслідаванне яго стылістыкі і паэтыкі. Гэта зусім не азначала, вядома, што фальклор цалкам “паглынаўся” пісьмовай літаратурай і пераставаў бытаваць. Мы толькі хочам падкрэсліць, што ў беларусаў адбылося больш поўнае і арганічнае засваенне моўных і мастацкіх багаццяў, накопленых фальклорам, чым звычайная частковая трансфармацыя вуснай паэтычнай творчасці, народнага слова, што было характэрна для літаратур са значнай пісьмовай традыцыяй (6).

Апярэджваючы пытанне адносна таго, навошта было беларускай літаратуры карыстацца фальклорнай няразвітай, хоць і самабытнай, традыцыяй, калі можна было скарыстаць вопыт літаратур суседніх народаў, якія дасягнулі да гэтага часу класічных вышынь, А. Яскевіч выказваў канцэптульна важкую думку:

У нацыянальным мастацтве вельмі важна ісці шляхам, які зададзены развіццём папярэдняй мастацкай думкі. А ўлічваючы ўсю цяжкасць і працягласць выпрацоўкі стылёвай традыцыі, было мэтазгодна працягваць і развіваць тое, што ўжо назапасіла народная практыка, калі мы хацелі, каб атрымалася што-небудзь самабытнае, нацыянальнае. І наогул, каб што-небудзь атрымалася (...) Перайманне народнай традыцыі на першай ступені было адзіна правільным, бо толькі так можна было спазнаць і адлюстравць рэчаіснасць, як нацыянальную (23, 24).

Пры тым даследчык падкрэсліваў, напрыклад, што простая структура народнага апавядання або казкі ствараецца плыню трапных народных выразаў, якія працуюць на паказ толькі асноўнага агульнага дзеяння. У той час як у прафесійным апавяданні задзейнічаны зусім іншы кампазіцыйны лад: не фразавое, а – вобразнае счапленне, абумоўленае мастацкімі дэталямі і карцінамі, на змену ж знешняй, лексічнай логіцы прыходзіць унутраная, вобразная логіка. Так што, *здавалася б, самы мірны пераход фальклору ў літаратуру павінен быў уяўляць сабой складаны дыялектычны скачок, у выніку якога проза павінна набыць новыя якасці, дасягнуць узроўню высокай творчай культуры* (33). Зразумела, згадваў А. Яскевіч удзячна Максіма Багдановіча, які напачатку XX стагоддзя ў артыкуле “Забуты шлях” акрэсліў магістральныя накірункі развіцця беларускага прыгожага пісьменства, аддаючы належае менавіта свайму, роднаму і заклікаючы да засваення вопыту сусветнай літаратуры.

Наступны свой артыкул “Пошукі стылю” (1963) А. Яскевіч распачынаў якраз са звароту да тэарэтычнага і творчага плёну М. Багдановіча, падкрэсліваючы, што роля напружанай стылёвай практыкі аўтара “Вянка” ўзрастае з кожным новым пакаленнем. І гэта найперш школа майстэрства слова наймаладога беларускага класіка была актуальнай у сярэдзіне 20-х гадоў для творчых пошукаў большасці сяброў “Узвышша”, дзейнасць якога, на жаль, доўгі час ацэньвалася далёка не адэкватна яе зместу і значэнню для беларускай літаратуры. А. Яскевіч, прадстаўнік новай генерацыі крытыкаў, выказваўся прама і канкрэтна:

Вялікая, неаспрэчная роля літаратурна-мастацкага згуртавання “Узвышша” ў развіцці нашай літаратуры павінна быць прызнана ў нашай навуцы, павінна быць вернута гэтаму згуртаванню яго заслужанае добрае імя і глыбока вывучаны яго тэарэтычныя і творчыя здабыткі. Гэтага, апроча ўсяго, патрабуе наша сучасная практыка, якая вырашае многія з тых творчых праблем, што ўпершыню, па сутнасці, былі так сур’ёзна пастаўлены ўзвышаўцамі (45).

Як вядома, добрае імя мусіла вяртацца шэрагу “ўзвышаўцаў” і многім з іх ужо пасмяротна ды разам з іхняй рэпрасаванай творчасцю. У сваім артыкуле А. Яскевіч робіць вельмі кампетэнтную спробу фронтальнага аналізу тагачаснай літаратурнай сітуацыі ў сацыяльна-гістарычным кантэксце. Пры гэтым своеасаблівым магнітацэнтрам артыкула аказваецца творчая пазіцыя, стылявыя пошукі “ўзвышаўцаў”. Адна з асаблівасцей дзейнасці вялікага майстра лірычнага слова Уладзіміра Дубоўкі і Адама Бабарэкі – *выдатнага крытыка, які меў высокую мастацкую і літаратуразнаўчую падрыхтоўку, валодаў тонкім крытычным талентам* (46) і жыццё якога заўчасна перарвалася ў адной з гулагаўскіх бальніц у 1938 годзе. Відавочна, што творчасць “ўзвышаўцаў” вытрымала праверку часам і невыпадкова, што артыкул “Пошукі стылю” заканчваўся высноваю, прасякнутай шчырым клопатам аб стане роднай літаратуры:

За дрэнны стыль, за слабую мастацкасць даруе яшчэ сучаснік, сарамліва хаваючы вочы, прамаўчыць сябра па пяру і крытык, але тым больш бязлітасна адпомсціць за гэта час. Мы сведкі таго, як проста на вачах паміраюць творы не высокай культуры, якія яшчэ дзесяць год былі папулярнымі і нават грэмелі, і як нашчадкі беражліва прымаюць тых, хто шліфаваў і выношваў кожнае слова, пісаў па-высокамастацку, складана, не звяртаючы ўвагі, што прымітыўныя людзі часам і не прымалі яго.

Час патрабуе, час натхняе (61).

Аб тым, што малады даследчык ішоў па цаліку, смела браўся за вырашэнне надзвычай складаных пытанняў станаўлення нацыянальнага класічнага стылю, сведчыць і артыкул “Самы лёгкі ці самы цяжкі?” (1965), у якім была зроблена спроба асэнсавання жанру сучаснай беларускай лірычнай прозы. І трэба падкрэсліць, што маладому аўтару ўдалося выказаць канцэптuallyна важныя меркаванні як адносна генезісу, так і працэсу станаўлення, далейшага развіцця гэтага складанага жанру канкрэтнымі пісьменнікамі. Улоўлены быў ім таксама сутнасны момант, пафасная спецыфіка, што, відаць, у значнай ступені абумоўлівае ўзнікненне лірычнай прозы:

Гаворку пра спецыфіку лірычнай прозы трэба, мабыць, пачынаць з праблемы чалавечага ідэалу. Лірычная проза ў сваіх парываннях неяк больш за ўсё набліжана да ідэалу, той праграмы, мэты дасканаласці, да якой павінен дайсці род чалавечы. Свет лірычнай прозы – ідэальны, шчаслівы, благааслаўлены стан чалавека, і вельмі трэба берагчы гэтае права і гэтую здольнасць лірычнай прозы – гаварыць пра гэта і гэтак, менавіта тымі сродкамі, якія падуладны ёй (83).

Варта сказаць, што дакладнасць назіранняў крытыка адносна гэтай праявінай дзялянкі пацверджана часам, аб чым сведчыць той факт, што ні адзін сур’ёзны разгляд беларускай лірычнай прозы і ў XXI стагоддзі не абыходзіцца без спасылак на “Карані маладога дрэва”.

Востра паўстала ў перыяд “адлігі” праблема традыцый і наватарства. Літаратура мусіла як мага хутчэй пераадолець каноны, навязаныя ёй нарматыўнай, з’ідэалагізаванай крытыкай, зрошчанай з уладнымі структурамі. Трэба было, як ужо адзначалася, рэабілітаваць традыцыі, напрацаваныя ахвярнымі падзвіжнікамі беларускага слова. У артыкулах А. Яскевіча “Традыцыйнае і наватарскае” (1962) і “Яшчэ раз аб наватарстве” (1967) разглядаліся разнастайныя аспекты гэтай важнай праблемы. Між іншым выказвалася думка:

У апошні час навука ўсё больш прыходзіць да вываду, што вялікія, найбольш складаныя з’явы можна пазнаць метадам пабудовы мадэлі, г. зн. шляхам узнаўлення аб’екта, які даследуецца, у больш спрошчанай, прычыповай схеме – структуры.

І аказалася, што мастацтва з моманту свайго зараджэння якраз і карыстаецца гэтым прынцыпам, мастацкі твор – гэта і ёсць своеасаблівая мадэль жыцця, з дапамогай якой пісьменнік толькі і мае магчымасць падступіцца, даследаваць гэтую рухомую, непадатлівую, бяскрайнюю стыхію – рэчаіснасць (180).

Зараз відавочна, што змест “Каранёў маладога дрэва” яскрава прадстаўляў шырокі дыяпазон даследчыцкіх інтарэсаў выдатнага літаратуразнаўца, якога крыху пазней, адзначаючы здольнасць ставіць пытанні і знаходзіць адказы на іх, калегі жартаўліва-шаноўна назавуць “генератарам ідэй”. Серафім Андраюк, таксама адзін з найяркіх прадстаўнікоў беларускага літаратуразнаўства, распавядаючы ў сваіх успамінах пра творчую атмасферу ў акадэмічным Інстытуце літаратуры, напіша: *Натхнёны вынаходца ў літаратуры новых духоўных і эстэтычных ідэй Алесь Яскевіч*⁴.

Наступная кніга А. Яскевіча “Грані майстэрства” галоўным чынам прысвечана разгляду індывідуальнасці пісьменніка, псіхалогіі творчасці, што азначала найперш спробу вызначэння таемнага таемных прыгожага пісьменства: *Што ж яно такое, гэтае натхненне? Таямнічая сіла, якая невядома адкуль бярэцца і невядома куды знікае? Ці магутны творчы імпульс, які ўзнікае ў душы мастака і так цудадзейна актывізуе творчы працэс? Тады якая яго прырода*⁵ Мусіць быць устаноўлена сувязь паміж аўтарскім “я” і героямі твораў пісьменніка, вывучана трансфармацыя пісьменніцкага вопыту і жыццёвага матэрыялу ў творчасць, што падводзіць да працэсу стварэння мастацка-эстэтычнай рэчаіснасці.

Ужо ў “Гранях майстэрства” напоўніцу выяўляецца такая ўласцівасць даследчай манеры А. Яскевіча, як разамкнутасць аналітычнай думкі на аснове свайго, беларускага, вопыту ў славянскі, еўрапейскі кантэкст, плённае ўспрыняцце і ўвядзенне ў нацыянальны ўжытак новых фактаў. У выніку адбываецца ўдакладненне істотных момантаў развіцця ўласнай літаратуры, абумоўленага агульнамастацкімі законамі. Звяртаецца аўтар “Граняў майстэрства” і да праблемы стылю, але ўжо не як гісторык літаратуры, а з пазіцыі менавіта тэарэтыка. У раздзеле “Нараджэнне стылю” ён найперш акцэнтуюцца на *пачатку сэнсавых стылій*, апелюючы між іншым да вопыту Льва Талстога, Паўла Антакольскага, Гётэ, Гегеля, Моцарта... Тут аказваецца навідавоку пэўная інтэрдысцыплінарнасць гэтага даследавання, што надалей набудзе ў большасці прац А. Яскевіча сталы характар. Трэба пры тым зазначыць, што развагі над вызначэннем стылю вядуцца ў нязменнай прысутнасці беларускай літаратуры:

⁴ С. Андраюк, *Новыя старонкі. Успаміны*, «Тэрмапілы», 2014, № 18, с. 13.

⁵ А. Яскевіч, *Грані майстэрства*, Мінск 1974, с. 6. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

Стыль у мастацкім творы выяўляе сябе ў якасці жыватворчага, у вышэйшай ступені актыўнага пачатку. З ім звязана цэласнасць рэчы, прарыў праз хаос да адзінства.

У рамане Янкі Брыля “Птушкі і гнёзды” столькі сэнсавых стыхій, столькі жыццёвых, разнародных па характару пластоў: эпізоды партызанскага жыцця, пакутлівая адысея Руневіча ў фашысцкім палоне і ўцёкі з яго, гады маленства, пададзеныя праз успамін, і іншае, але ўсё аб’яднаў, спалучыў сваёй магутнай воляй энергічны аўтарскі стыль (43).

У наступным падраздзеле “Саюз слова і вобраза” А. Яскевіч звяртае ўвагу на тое, што літаратуразнаўчая стылістыка павінна была б шырока карыстацца і моўным матэрыялам, бо ў творах слоўнага мастацтва няма іншай рэальнасці апроча слова і *ўсё вобразнае багацце выяўляецца праз мову і ў рэаліях мовы* (49). Таму важным крокам бачыцца даследчыку выкарыстанне літаратуразнаўствам лінгвістычнай стылістыкі, што паслужыла б узбагачэнню і апошняй, бо: *Каб зразумець моўны стыль, неабходна звярнуцца да таго ж самага, што і ў літаратуразнаўстве – да руху моўнага зместу і формы ў лексіцы, сінтаксісе, а затым у фанетыцы, марфалогіі* (51). Менавіта вывучэнне спецыфікі беларускай мовы, яе стылістычнай сістэмы, своеасабліваасці шляхоў яе развіцця дазваляе зрабіць больш пэўныя высновы адносна своеасабліваасці нацыянальнага стылю. На думку А. Яскевіча, проста неабходнай з’яўляецца і практыка супастаўлення стылістык розных мастацтваў, бо *Супастаўленне вобразнай сістэмы слоўнага мастацтва з вобразнымі структурамі музыкі, жывапісу, архітэктуры дазваляе поглядам збоку, метадам параўнання зразумець многае з таго, што не адкрываецца знутры* (62). І, натуральна, што далей А. Яскевіч звяртаецца да ўзаемаадносін стылю і жанру, спрабуе прасачыць сувязь паміж жанравай формай і стылёвымі формаўтваральнымі працэсамі. Амаль адразу ён сведчыць: *Жанр, па нашых меркаваннях, і ўяўляе сабой закончаны, завершаны стыль, “зацвярдзелы” на нейкіх вузлавых і агульных структурных момантах формы, прынцыпы якой кананізуюцца і становяцца літаратурнай традыцыяй* (69). Звяртае даследчык увагу на пачуццё жанравай традыцыі, тэматычную абумоўленасць у выбары жанру, ролю пры тым моўнага матэрыялу, функцыянальных стыляў, якія адпавядаюць характару тэмы.

У чарговай сваёй кнізе “У свеце мастацкага твора” А. Яскевіч на матэрыяле творчасці Івана Мележа, Янкі Брыля, Івана Шамякіна, Васіля Быкава, Івана Пташнікава, Міхася Стральцова, Барыса Сачанкі і іншых пісьменнікаў імкнуўся пранікнуць у нетры вобразнай структуры твора, каб “падгледзец” функцыянаванне механізмаў і звенняў

гэтай структуры ў працэсе яе вобразнага жыцця, прасачыць складаны працэс тыпізацыі ў мастацкім творы. Пры тым А. Яскевіч сыходзіў з меркавання:

А самы галоўны напрамак даследавання, дзе, як нам думаецца, даследчыку найбольш пашчасіць патрапіць на сляды ўтварэння мастацкіх законаў, ляжыць ва ўсім вядомай сферы ўзаемаадносін мастацтва (кожнага мастака ўпаасобку) з жыццём. Прасачыць “складванне” мастацкага твора ад задумы да здзяйснення, гэты патаемны працэс трансфармацыі жыццёвага матэрыялу ў матэрыял мастацкай творчасці – вось, думаецца, дзе даюцца даследчыку найбольшыя магчымасці паназіраць твор, як кажуць, у адкрытым стане⁶.

Актыўна звяртаючыся да класічнага досведу і сыходзячы з назапашанага вопыту, даследчык звяртаў увагу на тое, што мастацкая праўда і праўда рэчаіснасці нібы разведзены па розных берагах ракі, таму значная ступень умоўнасці дасягаецца менавіта ў выніку пераадолення складанай паласы пераўтварэнняў, якая ляжыць паміж жыццём і яго ўзнаўленнем у мастацкім творы. Даследчая задума паступова рэалізуецца ў раздзелах “Круг новага набліжэння”, “Прырода”, “Псіхалогія. Крыху эксперыментальных дадзеных”, “Пластыка. Кампазіцыя”, “Характар” і лагічна завяршаецца, можна сказаць, ужо класічнай высновай, якая акрэслівае асноватворныя для айчыннага творцы дамінанты:

Пры распрацоўцы і пошуках новай формы ёсць таксама ўніверсальны прынцып: глыбокае ўсведамленне і адчуванне талентамі ці мастацкай школай, якія стаяць у авангардзе літаратурнага працэсу сваёй нацыянальнай літаратуры, самой літаратурнай прыроды, і ў першую чаргу тых багатых стыхій, якія ў сваім шчаслівым спалучэнні ўтварылі яе геній. Тады талент, які ідзе шляхам самабытнага пошуку, не саб’ецца на нейкую адну яе вузкую грань, а будзе жыць адчуваннем, што сапраўдны адкрыцці ляжаць на скрыжаванні ўсіх яе “прырод” і што толькі там можна напаткаць новае памнажэнне вобразных магчымасцей літаратуры⁷.

Яшчэ напрыканцы шасцідзсятых гадоў А. Яскевіч звярнуўся да праблемы, грунтоўная распрацоўка якой, нягледзячы на яе заўсёдную актуальнасць, неяк усё заставалася на перыферыі беларускага літаратуразнаўства. У прыватнасці, артыкул “Цяжкое мастацтва перакладу” сведчыў аб усталяваных ужо поглядах і вырашэннях яшчэ

⁶ А. Яскевіч, *У свеце мастацкага твора*, Мінск 1977, с. 8.

⁷ Тамсама, с. 206.

маладога, але ўжо і вопытнага, даследчыка ў галіне мастацкага перакладу. На завяршэнне свайго артыкула, ён канстатаваў:

Нас не можа не засмучаць тое, што ў сябе, у рэспубліцы, мы сёння не можам назваць крытыкаў ці літаратуразнаўцаў, якія сур'ёзна спецыялізаваліся б на перакладах. А не трэба ж забываць, што сённяшні незадавальняючы стан многіх перакладаў, якія мы паспелі разгледзець, залежыць не толькі ад перакладчыкаў, але ў значнай ступені абумоўлены ўзроўнем перакладчыцкай тэорыі, нераспрацаванасцю параўнальнай лексікі, адсутнасцю патрабавальнасці і сур'ёзнага рэцэнзавання перакладной літаратурнай прадукцыі⁸.

І вось плён шматгадовых назіранняў вучонага на гэтай дзялянцы даносіла кніга А. Яскевіча “Выхад за круг”, што распачыналася якраз трыма глыбокімі перакладазнаўчымі артыкуламі. Адразу было сцверджана, што дзеля паспяховага перастварэння мастацкага твора з адной моўнай стыхіі на другую, патрабуецца *выхад за круг блізкіх, звыклых раішэнняў*. Уздымалася найперш праблема перакладу з блізкамоўных літаратур. Здавалася б, што тут паспяхова рэалізацыя перакладчай практыкі забяспечана самой моўнай роднасцю. Аднак, падкрэсліваў даследчык, *у плане моўных адрозненняў можа сустрацца зусім асобны выпадак перакладчыцкіх цяжкасцей, калі бадай што ўвесь элемент нацыянальнай своеасаблівасці, што якраз і павінна ўяўляць галоўную цікавасць для нацыянальнага мыслення, застаецца за межамі перакладу*⁹. І як ні парадаксальна, а найчасцей такія выпадкі маюць месца пры перастварэнні якраз не з няроднасных, далёкіх моў, а менавіта – з блізкароднасных, пры ўмове, што *яны з'яўляюцца мовамі розных шляхоў, ці, як цяпер кажуць, розных этнакультурных традыцый утварэння* (5).

Адаленасць моў ужо адразу выключае літаральнасць перакладу, змушае да перастварэння ўсёй складанай сістэмай новай мовы. У той час як *гіпноз максімальнага падабенства амаль што скрадае адрозненні* (5), што знайшло асабліва яскравае праяўленне ў перакладах ранняй беларускай класікі на рускую мову. Даследчык упэўнены, што, каб зразумець асаблівасці моватворчасці Купалы, Коласа, Багдановіча і іншых, перакладчык мусіць глыбока ўвайсці ў моўную і нацыянальную стыхію, пастарацца зразумець жыватворныя вытокі традыцыі. Трэба

⁸ А. Яскевіч, *Грані майстэрства*, с. 101.

⁹ А. Яскевіч, *Выхад за круг. Літаратуразнаўчыя артыкулы*, Мінск 1985, с. 4–5. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

ўлічваць, што на пачатку мінулага стагоддзя беларуская літаратурная мова толькі што выходзіла з стану мовы вуснай, найбольш поўна і арганічна яе засвойваючы. У такім шляху фарміравання, удакладняе А. Яскевіч, былі і станоўчыя, і негатыўныя моманты. *Мове, ператрыманай у вусным стане, якая не ведала зусім іншароднага кніжнага элемента, што па-свойму ўзбуджаў бы этнічную кроў і такім чынам аблягчаў фарміраванне абстрактных і пераносных значэнняў у слове, з асаблівай цяжкасцю мусіла давацца развіццё менавіта (...) адцягненых кніжных стыляў* (13). Асновай жа для рана сфарміраваных літаратурных моў, як, напрыклад, для рускай, служыла кніжная традыцыя, а адаптацыя жывых плыняў вуснай народнай гаворкі адбывалася пазней. *Для перадачы эпічнай рэчывнасці беларускага слова і верша, – адзначае А. Яскевіч, – хацелася б крыху абцяжарыць, затрымаць, зменшыць гэты лірычны гладкапіс ці хоць бы выразней пазначыць цэзурны і рытмічныя паўзы. У перайначаным такім чынам рытмарадзе, глядзі, і слова адчувалася б па-беларуску больш важна, не блякла, а надварот, набірала б сваю эпічную сілу* (18).

Увогуле ж істотна, каб да перакладу звярталіся па вялікай творчай патрэбе, што натуральна садзейнічае пераадоленню ўмоўнасці знешняга падабенства, літаральнасці, а *перакладчык робіцца сааўтарам, ён смелы дзеля ўнутранай, вышэйшай дакладнасці* (25). Вырашальным у справе перакладу бачыцца А. Яскевічу вызначэнне глыбіннага тону арыгінала, дакладнае ўзнаўленне інтанацыі. Урэшце зыходным перакладчыцкім прынцыпам ён называе выяўленне цэнтральнага настрою твора, сцвярджаючы пры тым, што, вядома, далёкі ад думкі, *каб ім і толькі ім вычарпаць увесь складаны працэс перастварэння. Безумоўным патрабаваннем для перакладчыка з'яўляецца ўзнаўленне сюжэтнай асновы твора, усёй сістэмы яго вобразай, каб яна паўстала ў паўнакроўным пераўвасабленні новай моўнай рэальнасці* (68). Асобна разглядаюцца А. Яскевічам праблемы праявічнага перакладу, падкрэсліваецца, што пераклад прозы тоіць у сабе ці не больш невытлумачальных загадак, чым пераклад паэтычны...

Новых даследчыцкіх падыходаў у сферы перакладазнаўства запатрабаваў зварот літаратуразнаўца да “залатога” адраджэнскага беларускага веку, а менавіта *даследаванне феноменальнай дзейнасці Францыска Скарыны па перакладзе і выданні Бібліі*¹⁰. У пра-

¹⁰ А. Яскевіч, *Сумежжа: Мова, пераклад, вытокі прозы*, Мінск 1994, с. 157. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

цы “Скарына – біблеіст і перакладчык” А. Яскевіч, на пачатку прааналізаваўшы стан скарыназнаўства па ўрачыстым юбілейным дзесяцігоддзі (1980–1990 гг.), звярнуў увагу на светапоглядныя прыярытэты вялікага асветніка, на ўпісанасць яго ў пэўную традыцыю, а менавіта ў праваслаўна-славянскую. Была звернута ўвага, што Прадмовы Ф. Скарыны і перакладзеныя ім тэксты сведчаць аб кананічнай строгаści ва ўзнаўленні біблейскіх іспін. Даследчык палкам усведамляў складанасць і адказнасць справы, здзейсненай першым беларускім перакладчыкам Святога Пісання:

Ф. Скарыне ж даводзілася вырашаць найскладанейшую задачу ўвааблення неахопнага ў сваёй універсальнай касмічнай абстрагаванасці біблейскага тэксту, адшукваць яму эквіваленты сярод вусна-дыялектнай стыхіі народнай мовы, арыентаванай у сваім далітаратурным стане на абслугоўванне канкрэтна-побытавых патрэб жыцця і таму цяжка падатлівай да развіцця адцягненых значэнняў у слове.

Пераклад біблейскага тэксту – гэта вялікае выпрабаванне нацыянальнай мовы нават у самым сталым яе літаратурна-кніжным стане. Тым большая гэта была цаліна ў скарынінскі перыяд, калі літаратурныя нормы мовы толькі яшчэ пачыналі выпрацоўвацца. Пераклад у гэты перыяд літаральна абуджае мову з яе самаснага стану, ідзе плынь запазычанняў, па-новаму абшукваюцца свае лексічныя засека (177–178).

Аналіз скарынінскага перакладу даваў падставы А. Яскевічу для высноў аб пэўных яго лексічных, сінтаксічных заканамернасцях. Так, пры перастварэнні кніг з высокім абагулена-эпічным гучаннем зместу вялікі палачанін трымаецца ўрачыстага ладу царкоўнаславянскага тэксту. Перастварэнне адбываецца коштам замены малазразумелых царкоўнаславянізмаў на агульнаўжывальную славянскую лексіку, якая ў першай палове XVI стагоддзя яшчэ была арганічнай для беларускай мовы. У сваю чаргу ў кнігах з побытава-канкрэтным зместам назіраецца куды шырэйшае ўжыванне непасрэдна беларускай лексікі...

Відаць, у значнай ступені асэнсаванне спадчыны вялікага беларускага асветніка вывела А. Яскевіча да засяроджання менавіта на біблейскіх перакладах. Вопыт жа даследавання перакладаў Ф. Скарыны ўпэўніў у тым, што пры перастварэнні біблейскага тэксту абсалютна непрыдатныя ні літаральная, ні творчая канцэпцыі, што якраз найлепш распрацаваны сучасным перакладазнаўствам. На думку А. Яскевіча: *Перакладчык Бібліі перш за ўсё павінен быць усебакова падрыхтаваным тлумачальнікам, бо без багаслоўскай інтэрпрэтацыі тэксту ў біблейскім перакладзе не прасунешся ні на крок* (191). У пра-

цы “Біблейскі пераклад”¹¹ аўтар “Каранёў маладога дрэва” выяўляў сваю тэалагічную дасведчанасць, філалагічную, духоўную падрыхтаванасць да шматпланавага аналізу перакладаў Кнігі Кніг.

Напрыканцы васьмідзесятых гадоў пабачыла свет наватарскае даследаванне А. Яскевіча “Станаўленне беларускай мастацкай традыцыі”, за якое ў 1992 годзе даследчыку была прысуджана навуковая ступень доктара філалагічных навук. Ужо на самым пачатку сваёй манаграфіі А. Яскевіч удзячна адзначыў, што ажыццяўленне ягонага даследавання стала магчымым толькі на сучасным этапе, калі праведзены плённыя архіўныя росшукі, з’явіліся фундаментальныя распрацоўкі па гісторыі беларускай літаратуры¹². Увядзенне ў навуковы ўжытак шэрагу матэрыялаў, крыніц давала магчымасць пераасэнсавання вядомых ужо фактаў, сістэматызацыі, упісання ў агульны кантэкст пазасобных працэсаў, аднак, зразумела, гэты новы крок не абяцаў быць лёгкім: *Трудность состояла в том, что при почти полном отсутствии аналогов разработок в этом направлении в кругу доступных нам национальных школ литературоведения предстояло выполнить, по существу, комплексное исследование, т.е. показать формирование национальной литературы как целостной художественной системы*¹³.

Перарванасць беларускай кніжна-моўнай традыцыі, закладзенай яшчэ ў скарынінскую эпоху, на жаль, аказалася вельмі ж балеснаю драмаю, калі не трагедыяй, на ўсю прышласць беларускага існавання. І вывучэнне наступстваў і патрыятычнага, найчасцей самаахвярнага, імкнення, да пераадолення гэтай драмы пачалося пры разглядзе XIX стагоддзя генеральна толькі ў другой палове мінулага веку, ужо падчас сацыяльна-палітычнай адлігі, каб, трэба спадзявацца, здзейсніцца ўжо ва ўсёй цэласнасці. А. Яскевіч, якраз усведамляючы спецыфіку развіцця новай беларускай літаратуры, вырашаў

¹¹ А. С. Яскевіч, *Біблейскі пераклад. Зберажэнне тэксту*, Мінск 1998. Гл. таксама: А. С. Яскевіч, *Вселенские тайны человека*, Мінск 2012.

¹² Гл.: А. І. Мальдзіс, *Таямніцы старажытных слоўішчаў*, Мінск 1974; В. А. Каваленка, *Вытокі. Уплывы. Паскрпанасць. Равіццё беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў; Пачынальнікі. З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст.* Укладальнік Г. В. Кісялёў, Мінск 1977; А. А. Лойка, *Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд*. У 2 ч., Мінск 1977, ч. 1; А. І. Мальдзіс, *На скрыжаванні славянскіх традыцый. Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палова XVII–XVIII стст.)*, Мінск 1980 і інш.

¹³ А. С. Яскевіч, *Становление белорусской художественной традиции*, Мінск 1987, с. 5.

у сваім даследаванні шэраг асноватворных для айчыннага слова праблем, як напрыклад, пытанне нацыянальнай асновы ўзнікаючай літаратуры, разгляд мовы ў аспекце яе пераходу ў літаратурна-кніжную форму, набыццё мовай усёй развітай сістэмы функцыянальна-стылявой дыферэнцыраванасці. На матэрыяле першых беларускіх паэм “Энеіда навыварат”, “Тарас на Парнасе”, творчасці Яна Чачота, Яна Баршчэўскага, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Францішка Багушэвіча і шэрагу іншых аўтараў даследавалася зараджэнне пачатковых форм верша і прозы. Відавочна, шматгадовы вопыт літаратуразнаўцы і крытыка ўмацаваў А. Яскевіча ў перакананні лёсаноснай ролі народнай творчасці ў станаўленні літаратуранай традыцыі: вучоны кампетэнтна прасочваў шматаспектнасць фальклорнага ўплыву на розных этапах фарміравання новай беларускай літаратуры... Урэшце напрыканцы свайго даследавання з поўным правам аўтар манаграфіі “Станаўленне беларускай мастацкай традыцыі” сцвярджаў:

XIX век нашай літаратуры, развернуўся перед нами величественной галереей писателей-подвижников, – это не только драма человеческих судеб, но и драма их культурного наследия. Из богатого творчества наших родоначальников сохранилось и вошло в литературный процесс немного. Однако и его оказалось достаточно, чтобы зарождение белорусской литературы состоялось уже в прошлом веке, утвердилась многожанровая служба поэзии, возникла национальная драма, проза малых форм, развилась богатая публицистика, литературная критика¹⁴.

Варта падкрэсліць, што перыяд станаўлення новай беларускай літаратуры, падзвіжніцкае, будзіцельскае XIX стагоддзё нязменна працягвае заставацца ў даследчыцкім полі зроку *вынаходца (...)* *новых эстэтычных і духоўных ідэй*¹⁵.

Выхад у свет новай манаграфіі А.Яскевіча “Рытмічная арганізацыя мастацкага тэксту” стаўся чарговым паглыбленнем даследчых пошукаў, распачатых ім у першае дзесяцігоддзе працы ў аддзеле тэорыі літаратуры акадэмічнага Інстытута літаратуры. У кнізе, якую склалі даследаванні трох аўтараў¹⁶, А. Яскевічу належыў раздзел “Аспекты вобразнай структуры”. Сярод іншага даследчык

¹⁴ Тамсама, с. 228.

¹⁵ Гл., напр.: А. Яскевіч, В. Каратынскі: *ля вытокаў нацыянальнай лірыкі і эстэтыкі*, “Польмя” 2008, № 5, с. 142–159.

¹⁶ В. П. Жураўлёў, І. С. Шпакоўска, А. С. Яскевіч, *Пытанні паэтыкі*, Мінск 1974, с. 224.

звяртаўся да моўнай рэальнасці вобраза, разглядаў прадметна-малюнкавую аснову вобраза і ўрэшце засяроджваўся на рытме як кампаненце вобразнай структуры. У манаграфіі ж на аснове сучасных навуковых дадзеных (гіпотэзы дамоўнага стану думкі, рытмічныя законы мовы) прапаноўвалася ўдакладнёная мадэль рытмічнай структуры мастацкага тэксту. Ужо сама кампазіцыя кнігі з падзелам на сем раздзелаў (“Состояние теории”, “Ритмообразующие факторы речи”, “Основы прозаического ритма”, “Мелодия прозы”, “Переходные формы”, “Загадки силлабики”, “Ритмическая организация силлабо-тоники”), у якіх паслядоўна рэалізавалася аўтарская задумка, сігналізавала аб кампетэнтнасці працы. Істотна, што аўтар “Рытмічнай арганізацыі...” прапаноўваў сваю метадыку даследавання:

(...) от довербального состояния мысли, представленного интонацией, – к раскрытию ритмической организации речи; затем на основе речевых законов – к изучению ритма прозы как более естественной ритмической формы. Такая последовательность позволяет оценить ритмическую систему стиха на фоне первично-естественных проявлений ритма в обыкновенной речи и прозаическом высказывании, дает возможность увидеть наращение ритмических уровней в стихе по сравнению с соответствующими уровнями исходного речевого ритма¹⁷.

Безумоўна, інтэрдысцыплінарны метада, шырока выкарыстаны ў манаграфіі А. Яскевіча, адкрываў новыя плённыя падыходы ў вывучэнні рытма прозы, рытмічнай пабудовы верша, а асэнсаванне гэтых праблем, відавочна, застаецца актуальным і ў новым міленіуме, тэхналагічныя магчымасці якога найчасцей уніфікуюць унутраныя творчыя працэсы.

На заканчэнне ўступнай і, зразумела, незавершанай характарыстыкі зробленага А. Яскевічам на ніве беларускага літаратуразнаўства варта падкрэсліць, што пры заўсёдным імкненні вучонага дайсці да сутнасці даследуемых з’яў, глыбокай зацікаўленасці тэорыяй, даследчык ніколі не “здраджвае” непасрэднаму айчыннаму літаратурнаму працэсу. Сведчыць аб гэтым шэраг артыкулаў вучонага ў згаданай ужо чатырохтомнай акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры ХХ стагоддзя”, раздзелы ў калектыўных манаграфіях, салідныя часопісныя публікацыі.

¹⁷ А. С. Яскевич, *Ритмическая организация художественного текста*, Минск 1991, с. 13–14.

S T R E S Z C Z E N I E

POSZUKIWANIA LITERATUROZNAWCZE ALESIA JASKIEWICZA

W artykule omówiono wieloletnie badania literaturoznawcze profesora doktora habilitowanego Alesia Jaskiewicza (1934), należącego do tak zwanego pokolenia filologicznego – „lat 60-tych”, „dzieci wojny”. Podkreślono, że jego zainteresowania naukowe mają charakter wielowątkowy – od problemów kształtowania się nowej tradycji literackiej, psychologii twórczości, problemu stylu, struktury utworu, do kwestii przekładu i rytmicznej organizacji tekstu. Cechą charakterystyczną badań profesora jest szacunek zarówno do tradycji, jak i rozwiązań nowatorskich oraz zastosowanie metody interdyscyplinarnej.

Słowa kluczowe: tworzenie nowej tradycji artystycznej, twórczość narodowa, styl, przekład, psychologia twórczości, rytm, interdyscyplinarność.

S U M M A R Y

ALES YASKYEVICH'S LITERATURE STUDIES

In the article professor Ales Yaskyevich's (1934) literary studies are discussed. He belongs to the so-called philological generation – “sexagenarians”, “children of war”. The variety of his scientific interests such as creating new artistic tradition, psychology in writing, the problem of style, the structure of text, its rhythmic organization, translation is emphasized. A. Yaskyevich's studies respect both traditional and innovative approaches, they involve interdisciplinary method.

Although A. Yaskyevich is interested in theoretical and historical problems, he also remains committed to current literary process.

Key words: creating new artistic tradition, national creativity, style, translation, psychology in writing, rhythm, interdisciplinary.